

Grško-rimski viri o zdravilstvu pri ljudeh srednje in vzhodne Evrope

Greco-Roman Sources on the Healing Art of Middle and Eastern European People

Aleš Obreza

Posvečeno prof. dr. Alešu Krbavčiču, mag. farm., ob izvolitvi v naziv zaslužnega profesorja.

Povzetek: V tuji in domači strokovni literaturi se pogosto pojavljajo članki o zgodovini farmacije, ki dokaj podrobno popisujejo posamezna geografska področja, narode ali pa pomembne osebnosti. Kljub vsemu pa do danes ni še nihče kritično obdelal grško-rimske pisne vire in v njih poiskal podatke o zdravilstvu pri njihovih manj razvitih sosedi. Pričujoče delo zato omogoča nadaljnje raziskave antičnih virov, povezanih s to tematiko.

V raziskavo je bilo vključenih več kot dvajset dostopnih besedil, v katerih se kaže podcenjujoč odnos Grkov in Rimljanov do »barbarskih ljudstev s severa«. Podatki o zdravilstvu med njimi so zato redki in razpršeni. Svetlo izjemo predstavlja Plinij starejši, ki se je navajanja zdravilnih pripravkov lotil zelo sistematično in uporabljal številne, za nas že izgubljene vire. Pri tem je večkrat zapisal tudi, kje in kdo je prvi uporabljal določen zdravilni pripravek. V naslednjih stoletjih se število relevantnih virov znova močno zmanjša, vse do razpada rimskega imperija in nastanka Bizantinskega cesarstva na vzhodu.

Ključne besede: zgodovina farmacije, antični viri, Plinij starejši

Abstract: In professional literature there is a large amount of articles, dealing with the history of pharmacy. Nevertheless, to date there was no critical search in Greco-roman written sources with the aim to find data, concerning the attitude of "civilised" inhabitants of Mediterranean, towards their culturally less developed neighbours. The article presents a possibility of further research in this interesting field. Research comprised the careful reading of more than 20 available documents in which Greeks and Romans regarded other nations as barbaric, culturally and scientifically inferior to them. The sources about healing art among them are therefore rare and dispersed throughout their work. The only exception is presented in the person of Pliny the Elder, who very methodically presented the preparations used by ancient men. The following centuries present another reduction in the number and quality of sources that lasted until the dissolution of Roman state and the formation of Byzantine empire in the east.

Keywords: history of pharmacy, antique sources, Pliny the Elder

1 Uvod s kratkim zgodovinskim ozadjem

O zgodovini medicine in farmacije je bilo v zadnjem stoletju napisanih zelo veliko znanstvenih člankov, v katerih so bila podrobno opisana vsa obdobja človeške zgodovine in zgodovinski razvoj znanosti pri posameznih narodih. Kot primer je potrebno izpostaviti članke, ki jih je o zdravilstvu med starimi Slovani napisal prof. Grmek (1,2,3) v začetku 60. let prejšnjega stoletja in knjigo o zgodovini farmacije izpod peresa prof. Minařika (4). Za razliko od prej omenjenih del je namen tega članka predstaviti poglede sodobnikov, v prvi vrsti grških in rimskih zgodovinarjev, na zdravilstvo pri ljudeh, ki so živel na območju Evrope, ki ni bilo pod direktno oblastjo grških mestnih držav, Aleksandrovega in kasneje Rimskega imperija. Gradivo, ki ga

predstavljajo dela antičnih avtorjev, razni dokumenti in napisi, je izjemno obširno in še nikoli ni bilo zbrano na enem mestu, zato se je bilo potrebno omejiti le na manjše število tekstov, ki so dostopni v knjigarnah, knjižnicah in v obliki prepisov ali prevodov na internetu. Poleg besedil zgodovinarjev (Herodot (5), Ksenofont (6), Tukidid (7), Cezar (8), Livij (9), Apijan (10), Tacit (11, 12, 13), Marcelin (14), Prokopij (15) in Jordanes (16)) so bila uporabljena še dela Homerja (17, 18), Hipokrata (19, 20), Strabona (21), Ptolemeja (22), Plinija (23) in Lukrecija (24). Pri Liviju, Ksenofontu, Lukreciju in Galenu ni nobenega podatka, povezanega s pričujočim delom, zato v nadaljnjem besedilu niso več omenjeni.

Glede na to, da je do stroge ločitve med poklicema lekarnarja (farmacevta) in zdravnika prišlo šele s cesarjem Svetega rimskega

cesarstva, Friderikom II. Štaufovcem (1220–1250), ki je izdal zakon o zdravstvenih uslugah zdravnika in lekarnarja (1240), bom v prispevku, ki govori o obdobju med 8. stoletjem pr. n. š. in 6. stoletjem n. š., uporabljal izraz zdravilstvo.

Stoletja do nastanka imperija Aleksandra velikega (336–323) v osrednji Evropi zaznamujeta starejša (halštatska) in mlajša (latenska) železna doba. Nosilci te dobe so keltska plemena v zahodni in osrednji Evropi, Germani na severu, Iliri na Balkanskem polotoku, omeniti pa je potrebno še Etruščane v Italiji, Tračane in Venete, ki jih zasledimo v Franciji, ob severnem Jadranu, ob Baltiku in celo v Mali Aziji. Vzhodni del Evrope, predvsem ozemlje današnje Ukrajine, so naseljevala razna konjeniška ljudstva, med katerimi so najbolj znani Kimerijci in Skiti, ki so pogosto vdirali na področje višje razvitih kultur Male Azije in Mezopotamije. Grški in kasneje helenistični pisci omenjajo zlasti ljudstva, ki so živela v njihovi neposredni bližini, medtem ko se z oddaljenostjo verodostojnost podatkov močno zmanjšuje. To je po svoje zanimivo, saj so vsaj trgovci iz oddaljenih grških kolonij (Masillia – današnji Marseille, Olbia na Krimu, kolonije na Jadranu) prihajali v stik s temi ljudstvi (pomen t. i. jantarjeve poti). Herodot v svojem delu opisuje življenje in navade Ilirov, Tračanov in Skitov, na področju bolj proti severu pa naj bi po njegovem živela legendarna ljudstva, kot so Hiperborejci, Amazonke, Pasjeglavci (5).

Šele v času pozne rimske republike in zgodnjega cesarstva postanejo pričevanja o ljudstvih na drugi strani Rena in Donave zanesljiva. To obdobje na prelomu tisočletij pomeni tudi vrhunec gospodarske, politične in vojaške moči rimske države, ko je z Livijem, Svetonijem in Tacitom vrh doseglo tudi rimsko zgodovino, medtem ko sta se Klavdij Ptolemej in Strabon posvetila geografiji. Na osnovi njunih del je nastal tudi zemljevid posameznih plemen, ki so živela ob rimskih mejah in se ujema s stanjem tik pred letom 100 (slika 1).

Slika 1: Zemljevid srednje in vzhodne Evrope pred letom 100. (po Ptolemeju in Strabu).

Figure 1: Map of central and eastern Europe before the year 100 AD. (according to Ptolemy and Strabo).

Rimljani so v svoj imperij vključili ozemlje, kjer so živela keltska (provincina Galija) in ilirska (provincina Dalmacija) plemena in na obeh

rekah prišli v stik z Germani. Ti so naseljevali večino srednje Evrope, medtem ko so se ostala ljudstva (Dačani, Vened(t)i, Esti in Sarmati) nahajala na periferiji. Podobna razporeditev se je ohranila do začetka 5. stoletja, ko je rimska država doživela dokončen zlom. Germanska plemena so se pod pritiskom novih konjeniških ljudstev (Huni, Alani, Avari) razlila po zahodni Evropi in severni Afriki (Vandali), medtem ko se je vzhodnorimska država (Bizantinsko cesarstvo) ohranila še tisoč let. Zemljevid Evrope okrog leta 500 (slika 2) je narejen po podatkih, ki nam jih posredujejo zgodovinarji tega obdobja (Marcelin, Jordanes in Prokopij) (14, 15, 16), in predstavlja stalno naseljena germanska ljudstva na zahodu, na vzhodu pa na Bizantinsko mejo že pritiskajo Slovani (Venedi po Jordanu) (16).

Slika 2: Zemljevid srednje in vzhodne Evrope okrog leta 500. (po Prokopiju in Jordanu).

Figure 2: Map of central and eastern Europe around year 500 AD. (according to Procopius and Jordanes).

2 Obdobje do Aleksandra velikega

Čeprav prva pričevanja starih Grkov segajo v obdobje nastajanja mestnih držav in začetkov kolonizacije v sredozemskem prostoru, so se nekatera izročila ohranila do časov, ko so jih klasični ali helenistični avtorji tudi zapisali. V to začetno obdobje spadata veličastni epski deli, ki ju pripisujemo Homerju (okrog 750 pr. n. š.). Ob natančnem branju Iliade zasledimo le en prizor, ki sodi v naš prispevek, in sicer trenutek, ko Dardanci (ilirsko pleme) pridejo na pomoč oblegani Troji in po porazu z zeli zdravijo ranjene tovariše (17). Odlomek sam po sebi ne pove dovolj, tudi zaradi velike časovne oddaljenosti nastanka pesnitve od časa, ko naj bi prišlo do spopada, ki ga Iliada opisuje, in znaša približno 400 let.

Povsem drugače je z legendo, ki naj bi imela svoje morebitno zgodovinsko ozadje v približno istem času, torej v času mikenske kulture. Legenda o Argonavtih je povezana tudi z našimi kraji, saj naj bi se Jazon in tovariši po uspešni odpravi vračali preko Črnega morja, nato po Donavi, Savi in Ljubljanici do današnje Vrhnike in nato po kopnem do Jadranskega morja. Za nas je pomembna Medeja, hči

kralja Ajeta iz Kolhide, ki je zaradi ljubezni do Jazona le-temu pomagala ukrasti zlato runo. Apolonij z Rodosa, ki je živel v helenistični dobi v 3. stoletju pr.n.š., je zgodbo prelinil v verze in v njej Medejo imenuje *pharmaceutria* (25, 26), kar predstavlja žensko, ki lahko zdravi ali pa škoduje drugim ljudem s pomočjo magije in raznih zelišč. Medeja je poznala številna zelišča in jih je nabirala ob točno določenih urah. Stražarje, ki naj bi preprečili Jazonu in njegovim tovarišem dostop do zlatega runa, naj bi uspavala z rožnatimi cvetovi, ki jih je nabirala zvečer, medtem ko naj bi zmaja zastrepila z zelišči, ki jih je nabrala ponoči in jih nato hranila v poljih v Črnem morju. Kljub temu, da je zgodba legendarna, lahko vsaj v prvem primeru z veliko verjetnostjo sklepamo na uporabo pripravka iz vrtnega maka *Papaver somniferum*, ki so ga stara ljudstva pogosto uporabljala kot pomirjevalo, uspavalo in analgetik, zlasti pri ranjenih vojaki. Plinij starejši opisuje tri vrste maka: belega, črnega in divjega (27). Posušen sok, ki priteče iz zarez (opij), priporoča kot uspavalo, opozarja pa na njegovo razširjeno uporabo pri samomorih. Mak so zagotovo poznali tudi stari Slovani, saj je ime rastline praktično identično pri vseh slovanskih narodih, izhajalo pa naj bi iz staroslovanskega »maku« (28).

Glavnina grških virov se pojavi v klasičnem obdobju, pri čemer prednjačita oče zgodovinarja Herodot s Kosa (485–424) in najslavnejši grški zdravnik Hipokrat (460–380). Težava pri zgodovinarju je v tem, da so se tako v antični Grčiji kot kasneje v obdobju rimske države zgodovinarji posvečali v glavnem vojaškemu spopadam, precej manj prostora pa je namenjenega navadam in običajem ljudstev. Herodot, ki je prepotoval večino takrat znanega sveta, morda predstavlja izjemo, vendar pa so njegove trditve pogosto napačne. Med okoliškimi ljudstvi glede zdravilstva najbolj ceni Egipčane, ki naj bi znanje o tem posredovali tudi Grkom. Bistveno redkejša so informacije o ljudstvih, ki jih zajema naš članek. Omenjeni so le Skiti, ki so bili v stiku z grškimi kolonijami ob črnem morju in so se ob boleznih zatekali k obrednim zdravilcem, primerljivimi z današnjimi šamani med primitivnimi ljudstvi Sibirije. Bolnika so položili na tla in okrog njega polagali lesene palice. Ponavadi so zraven tudi prerokovali, kar kaže na velik pomen magično-religioznih verovanj pri stepskih ljudstvih. V primeru, da je zbolel kralj ali drug velikaš, so izmed prisotnih izbrali nekega človeka, ga obtožili, da je po krivem prisegel in v svojo prisego vključil kraljevo ime. Obtoženi je krivo prisego pogosto zanikal, nakar so poklicali dodatne šamane. Če so tudi ti določili kot krivca istega moža, so ga na mestu obglavili, nakar naj bi kraljeva bolezen pojenjala (29).

S Skiti je povezana tudi znana Herodotova zgodba o uporabi konopljinih semen. Skiti naj bi se splazili pod rogoznice, vrgli nekaj konopljinih semen na razžarjene kamne, vdihovali pare, ki so se pri tem sproščale, in tulili od veselja. Herodot razlaga ta obred z umivanjem, saj je takoj za tem opisal, da za osebno higieno nikoli ne uporabljajo vode. Poleg tega omenja tudi pomen konoplje za izdelovanje oblek, zlasti pri Tračanih (današnja Bolgarija), pri katerih je po njegovem mnenju na prvi pogled nemogoče ugotoviti, ali je oblačilo narejeno iz konoplje ali lanu (4, 30).

Tudi Hipokrat je podobno kot vsi njegovi sodobniki razlikoval Grke od manjvrednih barbarov, ki so jih obdajali, vendar v njegovih delih najdemo tudi nekaj opisov zdravilstva pri okoliških ljudstvih. Tudi on si je za primer izbral Skite in o njih zapisal, da so bistveno močnejše postave in bolj vzdržljivi od prebivalcev Azije in Afrike, kar je

posledica njihovega okolja in podnebja, ki je hladno in vlažno. Posledica nomadskega življenja konjeniških ljudstev so tudi poškodbe in neprestane revmatične bolečine v sklepah nog, ki jim med jahanjem prosto visijo s konj. Hipokrat je v svojem opisu uporabil kar izraz skitska bolezen. Te poškodbe naj bi bile značilne tako za moške kot za ženske, ki so može spremljale na njihovih pohodih in jim zato sčasoma postale podobne tudi po zunanjem videzu. O zdravljenju bolezni naj podobno kot ostali barbari ne bi vedeli skoraj ničesar, zato so se po njegovem mnenju obnašali enako ne glede na zdravstveno stanje. Zlasti njihove prehranjevalne navade se ob bolezni niso spremenile (31, 32).

V primeru bolezni (tudi skitske) so se najraje zatekali k obrednem enkratnem puščanju krvi. Z rezilom so odprli veni za obema ušesoma, počakali, da je oteklo nekaj krvi, bolniki pa so med tem časom zaradi šibkosti zaspali. Ko so se zbudili, so se po Hipokratovem poročanju nekateri počutili bolje, pri drugih pa je bolezen ostala. Hipokrat je to obredno puščanje krvi, ki ga še danes zasledimo marsikje pri primitivnih ljudstvih, povezal z impotenco pri moških. Postopek naj bi negativno vplival na razvoj »semena«, zato moški, ki so bili podvrženi takšni terapiji, po Hipokratovem mnenju niso bili sposobni imeti potomcev in so se vzdrževali spolnih odnosov z ženskami. Verjeli so, da je to posledica žalitve nekega božanstva. Zaradi tega naj bi bilo med Skiti veliko evnuhov, ki so se oblačili v ženska oblačila, opravljali ženska dela in tudi govorili z ženskim glasom. To naj bi bilo značilno zlasti za bogatejše sloje, saj so ti za razliko od manj premožnih prebili večino časa jahajoč na konjih in so zato bolj podvrženi boleznim (32). V tej zanimivi zgodbi se zrcali avtorjevo nerazumevanje dejstva, da so bili evnuhi med Skiti zelo pogosti predvsem med njihovo aristokracijo. Hipokratu verjetno ni bil znan podatek, da so očetje pogosto že v najzgodnejših letih življenja kastrirali svoje sinove z željo, da bi lahko predstavljali spremstvo pri plemenskih poglavarjih in na ta način prišli tudi do pomembnejših položajev. Podobne zgodbe so bile znane pri številnih starih ljudstvih, nenazadnje so bili evnuhi zelo priljubljeni tudi na dvorih poznejših rimskih in nato bizantinskih cesarjev, kjer so lahko postali ne le visoki državni uradniki, pač pa celo vojskovodje in nenazadnje carigrjski patriarhi (15).

3 Plinij starejši

Viri nato popolnoma umolknejo vse do vzpona rimske države. Prvi grški zdravnik so se v Rimu pojavili v času vojaških spopadov z Makedonijo okrog leta 200 pr.n.š. Kot prvi je omenjen Archagathus, ki je zaradi svojega slovesa dobil rimsko državljanstvo in zastonj hišo, v kateri je opravljal svoje delo. Ker je izvajal tudi kirurške posege in je številnim ranjenim rimskim vojakom odrezal poškodovane ude, je dobil ime «carnifex», kot so v Rimu imenovali rablje. Njegovi nasledniki so zaradi številnih preprirov, ki so jih imeli med sabo, povzročili nelagodje med prebivalci. Šušljalo se je, da so sklenili zaroto proti Rimljanom, ki naj bi jih s svojimi pripravki zastrupljali. V veljavo je stopil celo odlok, po katerem so morali vsi grški zdravniki zapustiti Italijo. Plinij je zato še v 1. stoletju trdil, da je medicina edina veda, v kateri Rimljani Grkom ne zaupajo (33).

Plinij starejši (23–79) je tudi najpomembnejši vir podatkov o zdravilnih pripravkih, ki so jih uporabljali v njegovem času. Njegovo poglavito delo *Historia naturalis* je sestavljeno iz 37 knjig, od tega jih je 12 posvečeno pregledu zdravil rastlinskega in živalskega izvora (23).

Njegovi prispevki so dokaj zanesljivi, le v nekaterih poglavjih zasledimo za antične pisce značilno pretiravanje, pa še to se pojavi v glavnem zato, ker je v svoje delo vključil odlomke tujih del, ki pa so povečini za nas izgubljena. Zanimivo je, da je zelo pogosto omenil vir, iz katerega je črpal svoje znanje. Tako naj bi Krates iz Pergamona zapisal, da je na obalah Črnega morja živelo ljudstvo Ofiogenov, ki so bili sposobni ozdraviti kačji pik in sicer tako, da so s polaganjem rok na poškodovano mesto iz telesa odstranili strup (34). Sledi pregled posameznih pripravkov, ki jih Plinij omenja v povezavi z zdravilstvom pri posameznih ljudstvih.

Galci in Veneti, ki se danes pogosto omenjajo kot predniki Slovanov (35), so uporabljali korenino »cotenea«, ki so jo Grki imenovali *Symphyton petraeon*, ker raste na kamnitih tleh. Sodeč po grškemu imenu in opisu rastline obstaja velika verjetnost, da se opis nanaša na gabez (*Symphytum officinale*). Plinij poroča, da so korenino (koreniko), ki je zunaj rdečerja, znotraj pa bela, strli in spili z vodo, ali pa so pripravili dekokt z vinom, ki so ga lahko uporabljali notranje ali zunanje. *Symphyton* so uporabljali pri obolenjih ledvic, prebavnega trakta, pri bolečinah v prsnem košu in pljučih, pogosto skupaj z zrni popra. Pripravki iz rastline naj bi imeli tudi izredno sposobnost celjenja ran in pri zlomih kosti, saj je Plinij zapisal, da je *Symphyton* sposoben zlepiti dva kosa mesa, s katerimi se kuha (36).

Obstajala je tudi rastlina, ki so jo Skiti uporabljali za zdravljenje vseh vrst ran. Vedenje o njeni uporabnosti se je razširilo po vsej Grčiji, kjer je bila znana pod imenom skitika (*Scythica*). Plinij jo opisuje kot zelo sladko rastlino in poudarja, da tisti, ki jo ima v ustih, ne čuti žeje ali lakote. Skitika naj bi bila tudi zelo uporabna pri lajšanju težav, povezanih z respiratornim traktom, zlasti pri astmi (37). V literaturi skitiko vedno enačijo s sladkim koreninom (*Glycyrrhiza sp.*). Podoben učinek naj bi imel Hippax, ki ga Plinij uvršča med rastline in poudarja, da lahko konji zaradi uživanja te zeli zdržijo brez hrane in vode tudi do 12 dni (37). Povezavo s konji nakazuje tudi ime pripravka (hippos –gr. konj). Plinij se je tu verjetno zmotil pri prevajanju iz grščine, saj se je Hippax imenoval sir, pridobljen iz kobiljega mleka, ki je veljal med Skiti za pravo poslastico, o čemer so pisali tudi številni drugi antični avtorji.

Zanimiv je izvor latinskega imena za rumeni svišč (*Gentiana lutea*). Ime naj bi dobil po ilirskem kralju Genciju (*Gentius*), ki se je v 2. stoletju pr.n.š. vojskoval z Rimljani in naj bi rastlino tudi odkril. Plinij piše, da je rastlina razširjena praktično po celotnem imperiju, najboljši primerki pa še vedno prihajajo iz Ilirika. Ima za prst debelo, do treh komolcev dolgo, votlo steblo, ki ga v enakomernih presledkih obdajajo venci listov, ki so veliki kot solatni. Korenina je mehka, upogljiva in nedišeča. Priporoča uporabo korenine, ki naj bi po zaužitju povzročila občutje toplote v organizmu, izrecno pa odsvetuje njeno uporabo v nosečnosti (38).

V Plinijevem delu so prisotni še drugi, za nas relevantni zdravilni pripravki. Zaradi omejenega prostora jih bom le na kratko opisal. Tračani (današnja Bolgarija) so uporabljali *Ischeamon*, ki naj bi omogočal zaustavitev krvavenja, ne le pri manjših poškodbah, ampak tudi v primeru, ko je bil celoten ud odrezan. Plinijevo pretiravanje se kaže tudi v trditvi, da krvavitve zaustavlja že nošenje amuletov z *Ischeamonom*. Opis rastline je zelo skromen, saj navaja le, da gre za plezalko z grobimi listi (39). Pri Galcih in Germanih je bila razširjena uporaba limeja (*Limeum*) s katerim so zastrupljali puščice. Omenjeni

so tudi pripravki živalskega izvora, zlasti kače so bile priljubljene v starem veku (simbol boga zdravilstva *Eskulapa*). Skiti so uporabljali glave strupenjač kot protistrup pri pikih, verjeli pa so, da pomaga, če kačo s pomočjo palic držijo nad vrelo vodo (40).

4 Ostali rimski viri

Tudi rimski zgodovinarji le redko (če sploh) omenjajo zdravilstvo pri drugih narodih. Največji med njimi Tacit (55–120) je posvetil celo knjigo Germaniji, vendar le na kratko pove, da so plemena, ki so živela ob meji rimskega imperija, prevzela rimske navade, le s stavkom pa omeni pomen, ki so ga pri Germanih imele ženske. Pravi, da so se v primeru poškodb obrnili na svoje matere in žene, ki so se brez strahu lotile njihovih ran. Domneva celo, da so nekatere germanske ženske imele nadnaravne moči in so lahko mrtve obujale v življenje (41).

Zanimiv opis najdemo še pri Apianu (2.stol.), ki je opisoval rimske vojne, med drugim dolgotrajne spopade s pontskim kraljem Mitridatom. Mitridat je vedno imel v svojem spremstvu nekaj pripadnikov plemena Agari, ki so živeli ob severni obali Črnega morja. Bili so sposobni zdravilci, ki so za zdravljenje ran uporabljali gobo, ki je po njih dobila ime *Agaricum* (42). Od tam se je njena uporaba razširila po vsem sredozemskem prostoru. Gobo lahko še vedno zasledimo v Merckovem indeksu, kjer jo imenujejo tudi nemška goba (*Polyporus officinalis*), uspeva pa na številnih vrstah bora, macesna ali jelke. Vsebuje 14-16 % agarinske kisline (2-hidroksi-1,2,3-nonadekantrikarboksilna kislina), prisotni pa so še agarikorezin, agarikol, ricinoleinska kislina in cetilni alkohol (43).

Glavni vir za Kelte predstavlja Gaj Julij Cezar (100–44), ki pa posveti skoraj vso pozornost vojaškim operacijam na ozemlju današnje Francije in dela Anglije. Kljub vsemu omenja druide, ki so bili svečeni, poleg tega pa so se ukvarjali tudi z zdravilstvom. Ker so skrivnosti svojega mišljenja in dela prenašali le ustno na svoje učence, o podrobnostih ni dosti znanega. Zdravljenje je bilo povezano z religioznimi obredi, uporabljali so razne rastlinske pripravke (znani so prikazi druidov z belo omelo) in po pisanju Plinija tudi eksotične zadeve, kot so na primer kačja jajca, ki so jih lahko nabirali le ponoči, vendar ni nikjer podatkov o namenu njihove uporabe (44, 45).

Viri potem znova usahnejo in se pojavijo šele v zadnjem obdobju rimskega imperija. Tako pri Amianu Marcelinu (330–395) zasledimo skrajšan povzetek Cezarjevih komentarjev (46), Jordanes (?–552), ki je bil po rodu Got, pa je kljub izrazito protirimsko usmerjenem pisanju »pozabil« na opis običajev svojega ljudstva in je vključil le mitološko zgodbo o *Dicineju* (*Dicineus*), ki naj bi Gotom v davni preteklosti prenesel znanje o filozofiji, zakonodaji in zdravilstvu, podrobnejših informacij pa tudi od njega ne dobimo (47).

Z razpadom zahodnega cesarstva in nastankom »barbarskih držav« se je antično znanje v glavnem ohranilo le na vzhodu. Na zahodu je bilo potrebno počakati dobrih 50 let do razmaha samostanskega gibanja, ki ga je začel sv. Benedikt iz Nurcije (480–543). V bizantinskem obdobju, ki je dobilo ime po prestolnici Konstantinopolis (*Byzantion*) je prišlo do hitrega porasta virov, ki pa ne sodijo več v obseg tega dela. Verjetno je pravično, da pregled zaključimo s Prokopijem iz Cezareje (?–562), ki je pisal v času cesarja Justinijana (528–565), ko so vsaj v prestolnici še uporabljali latinski jezik. V

svojem delu na kratko omeni običaj germanskega ljudstva Herulov, pri katerih naj bi bil v veljavi običaj, po katerem naj bi vsakdo, ki je dosegel določeno starost ali zbolel, prosil sorodnike, naj ga ubijejo in s tem preprečijo, da bi bil plemenu v napoto (48). Običaj je znan tudi z drugih koncev sveta, zlasti med nomadskimi ljudstvi. O tem so na primer poročali kitajski kronisti. Drugi, za nas še pomembnejši odlomek, je kratka omemba navad pri Slovanih. Ti naj bi se v primeru bolezni zaobljubili bogu, stvaritelju bliska, da mu bodo v primeru ozdravitve darovali žrtev v zahvalo za življenje (49). S tem se približamo verovanjem, podobnim šamanizmu, ki jih je v svojem delu opisal prof. Minařík (4).

5 Sklep

Tako grški kot rimski avtorji so se zelo redko ukvarjali z navadami in običaji okoliških ljudstev. Izjema so bile visoko razvite vzhodne kulture in Egipt. Posledično so viri, ki omenjajo zdravilstvo pri teh ljudstvih zelo redki in razpršeni po celotnem spektru literature. Izjemo morda predstavlja le Plinij starejši, ki je v svojem enciklopedičnem delu predstavil praktično vse v rimskem imperiju uporabljane zdravilne pripravke in posegel še globoko k sosednjim ljudstvom. V pričujočem delu so ti viri prvič zbrani na enem mestu, s čimer je omogočeno in olajšano delo nadaljnjim raziskovalcem zgodovine farmacije in medicine. Še enkrat pa je potrebno poudariti, da so bila pri pripravi tega prispevka uporabljena le vsakomur dostopna dela.

6 Literatura

1. Grmek MD, Huard P. La medicine paleoslave. *Concours Med* 1960; 82: 5435-5442.
2. Grmek MD. Ancient slavic medicine. *J Hist Med Allied Sci* 1959; 14: 18-40;
3. Grmek MD. Arapska svjedočanstva o zdravstvenim prilikama i medicini starih Slavena. *Lij vjes* 1961; 83: 271-279.
4. Minařík F. Od staroslovanskega vraštva do sodobnega zdravila. Slovensko farmacevtsko društvo in Lek d.d., Gorenjski tisk 1971: 17-30.
5. Herodotus. *Historiai* (Zgodbe, The Histories).
6. Xenophon. *Anabasis*.
7. Thucydides. *Peritoy Peloponnisiakon polemoy* (Peloponeške vojne, The Peloponnesian war).
8. Caesar Cl. *De Bello Gallico* (Galska vojna, Gallic war).
9. Livius T. *Ab urbe condita* (History of Rome).
10. Appianus Alexandrinus. *Mithridateios* (Mithridatic wars).
11. Tacitus PC. *Annales* (Anali, The Annals).
12. Tacitus PC. *Germania* (Germanija, Germany and its tribes).
13. Tacitus PC. *Historiae* (Historije, The history).
14. Marcellinus A. *Res Gestae* (Later roman empire).
15. Procopius Cesariensis. *Bellum gothicum*, *Bellum Persicum* (Pod Justinjanovim žezlom, History of the wars).
16. Jordanes. *Getica* (History of the Goths).
17. Homerus. *Ilias* (Iliada, Iliad).
18. Homerus. *Odysseia* (Odiseja, Odyssey).
19. Hippocrates. *Peri aeron hydaton topon* (On airs, waters and places).
20. Hippocrates. *Peri archaies ietrikes* (On ancient medicine).
21. Strabo. *Strabonos geographikon bibloi* (Geography).
22. Ptolemaios C. *Tetrabiblos* (Ptolamy's Geography).
23. Plinius G. *Historia naturalis* (Natural history).
24. Lucretius TC. *De rerum natura* (The way things are).
25. Apollonius Rhodius. *Argonautica* (Argonavtika, The Argonautic). III, 523-539.
26. Apollonius Rhodius. *Argonautica* (Argonavtika, The Argonautic). III, 802-824.
27. Plinius G. *Historia naturalis*. XX, 76.
28. Internetna stran:
29. Herodotus. *Historiai*. IV, 67-68.
30. Herodotus. *Historiai*. IV, 74-75.
31. Hippocrates. *Peri archaies ietrikes*. 5.
32. Hippocrates. *Peri aeron hydaton topon*. 19-24.
33. Plinius G. *Historia naturalis*. XXIX, 6-8.
34. Plinius G. *Historia naturalis*. VII, 2.
35. Bor M, Šavli J, Tomažič I. *Veneti: naši davni predniki*. Wien :Editiones Veneti, Maribor : Večer, 1989, 1-527.
36. Plinius G. *Historia naturalis*. XXVI, 6; XXVII, 24.
37. Plinius G. *Historia naturalis*. XXV, 43-44.
38. Plinius G. *Historia naturalis*. XXV, 34.
39. Plinius G. *Historia naturalis*. XXV, 45.
40. Plinius G. *Historia naturalis*. XXIX, 21.
41. Tacitus PC. *Germania*. 7.
42. Appianus Alexandrinus. *Mithridateios*. 88.
43. The Merck index, 12th Edition, Merck & Co. Whitehouse Station 1996, 34.
44. Caesar Cl. *De Bello Gallico*. VI, 13-18.
45. Plinius G. *Historia naturalis*. XXIX, 12.
46. Marcellinus A. *Res Gestae*. XV, 9.
47. Jordanes. *Getica*. 11.
48. Procopius Cesariensis. *Bellum gothicum*. II, 14.
49. Procopius Cesariensis. *Bellum gothicum*. III, 14.

Opomba avtorja: Zaradi številnih prevodov in izdaj del antičnih avtorjev je bil pri navajanju literature uporabljen način, ki je splošno sprejet v zgodovinsopisju. Pri naštevanju virov (5-24) je podano ime dela v originalnem jeziku, poleg tega tudi angleško ime, v primeru, ko delo obstaja v slovenskem prevodu pa je dodano tudi slovensko ime. Kasneje, ko se tekst sklicuje na točno določeno poglavje, so z rimskimi številkami označene posamezne knjige, ki sestavljajo delo, z arabskimi številkami pa posamezna podpoglavja ali odstavki. Na ta način je omogočen dostop do originalnega besedila vsem bralcem, ne glede na to, katero izdajo posameznega dela uporabljajo.